УДК: 101+32:28-2(560)

DOI: 10.31470/2518-7600-2020-9/2-270-292

**PHILOSOPHICAL AND SOCIO-POLITICAL VIEWS OF
SAID NURSI**

**ФІЛОСОФСЬКІ ТА СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ
ПОГЛЯДИ САЇДА НУРСІ**

**ФИЛОСОФСКИЕ И ОБЩЕСТВЕННО-
ПОЛИТИЧЕСКИЕ ВЗГЛЯДЫ САИДА НУРСИ**

Богдан Яценко,

ст. лаборант кафедри

політології

e-mail:

shellsmasterua@gmail.com

ДВНЗ «Переяслав-

Хмельницький ДПУ імені Г.

Сковороди», вулиця

Сухомлинського, 30, м.

Переяслав, Київська обл.,

Україна, 08401

Bohdan Yatsenko,

laboratory assistant of the

department of political science

e-mail:

shellsmasterua@gmail.com

Pereiaslav-Khmelnytskyi

Hryhorii Skovoroda State

Pedagogical University», 30,

Sukhomlynsky Str., Pereyaslav,

Kyiv region, Ukraine, 08401

ABSTRACT

S. Nursi is a famous philosopher and religious figure of the first half of XX century. His philosophical and socio-political ideas were formed under the influence of stagnation, internal and external problems of the Ottoman Empire, which lived out its last decades. S. Nursi acted at a time when the powerful former Ottoman Empire was experiencing a severe social crisis. The First World War opened the eyes of entire Muslim world to the real power of European industrial machine. It is logical that this caused a wave of indignation at the old order, an attempt to depart from their original traditions. But now we know perfectly well that the motto: «We will

destroy whole world of violence. To the ground, and then. we'll build our own new world» does not work the way radical reformers ever wanted it to. The peak of Said Nursi's socio-political activity came in the first quarter of the twentieth century, a time of triumph of people's hopes for decisive changes in the country, which never happened. According to his own philosophy, even in times of total bureaucracy and deteriorating situation in the Ottoman Empire, he obtained permission and money to implement his educational ideas. Being a truly wise man, Saeed Nursi believed that the old order could not be departed from, but should be changed in accordance with the modern needs of society.

Key words: *Turkey, Said Nursi, globalization, Islam, secularization, religious philosophy.*

Постановка проблеми: У зв'язку із глобалізаційними процесами посилюється співпраця України з державами близького зарубіжжя. У цьому контексті Туреччина займає особливе місце, оскільки виступає важливим партнером України у багатьох сферах. Враховуючи останні тенденції розвитку турецького суспільства, а саме курс влади на укріплення позицій ісламу, важливо розуміти особливості розвитку даної релігії на території Туреччини. С. Нурсі був одним із тих, хто зіграв вирішальну роль у становленні ісламу Туреччини таким, яким ми бачимо його зараз. Він розумів, що для зміни держави, суспільства, треба починати із особистості. Всі подальші роботи мислителя пронизані ідеями гуманізму та людиноцентризму та верховенства віри. Своєю мудрістю С. Нурсі зібрав навколо себе багато учнів та прихильників, на своєму прикладі показав як треба проходити крізь складнощі справжньому мудрецю, і вірив в людей до самої своєї смерті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій: Серед вітчизняних дослідників питанням творчості Саїда Нурсі займалися Юрія Шеляженко та Тетяна Француз-Яковець, які порівнювали християнську та мусульманську доктрини автономії особистості. Серед російських дослідників слід виділити

Юстасію Щинову, яка досліджувала вплив С. Нурсі в контексті курдсько-турецьких відносин. Філософські погляди бадіузма на та його вплив на російську мусульманську діаспору вивчала Тетяна Ізлученко. Євген Бахревський розглянув діяльність С. Нурсі крізь призму заборони його творів на території РФ. Азаренко В. Е. досліджувала діяльність «Нурджулар» – турецької релігійної організації, що розповсюджувала твори С. Нурсі, але приведені в її роботах аналіз творів філософа не посиляється на жодні авторитетні аналітичні джерела, і може слугувати лише прикладом пагубного впливу російської пропаганди.

Серед закордонних науковців особливої уваги заслуговує Сукран Вахіде, який написав багато робіт по суспільно-політичній діяльності С. Нурсі. Його праця Іслам в сучасній Туреччині висвітлює багато аспектів суспільного життя Туреччини ХХ ст. та розкриває багато цікавих аспектів життя С. Нурсі. Ебід Ібрахім досліджував роботу С. Нурсі над тлумаченням Корану та його філософію гуманізму. Юнус Кенгель в своїх статтях підкреслював вплив релігійного фактору у проповідях та промовах С. Нурсі. Ахмед Давудоглу розглядав вплив постаті С. Нурсі на політику в ісламському світі протягом ХХ ст. Філософсько-культурний аспект діяльності С. Нурсі досліджували Абдул Хасан 1, Ахмет Албайрак, Алі аль-Катані, Каціліа Мерієм, Далє Еікельман, та ін.

Мета роботи полягає у дослідженні життя та філософських і суспільно-політичних поглядів Саїда Нурсі.

Виклад основного матеріалу: Життєвий шлях С. Нурсі збігся із трьома історичними періодами, крізь які пройшов ісламський світ протягом ХХ ст. Перший етап його суспільно-політичної діяльності випав на першу чверть століття й тривав аж до розпаду Халіфату, під час якого ісламський світ об'єднався для протистояння проєвропейським течіям у суспільстві. Цей період, під час якого міжнародні відносини головним чином характеризувалися суперництвом між

імперіями, встановив теоретичні та практичні засади антиімперської боротьби у ісламському світі. Практичні засади цієї боротьби були представлені стратегією використання ідеї ісламської єдності Абдул-Гаміда II для протистояння колоніальному тиску, двома Балканськими війнами, Першою світовою війною, війною за Незалежність та рухами в підтримку халіфату в Індії. Теоретичні засади знайшли своє відображення в дискусіях щодо реконструкції ісламського світу в політичному світлі, спробою реформ Джамаля аль-Діна аль-Афгані та ідеями конституціоналізму й свободи.

Другий період, який продовжувався від скасування халіфату до закінчення Другої світової війни, був часом, коли ісламський світ втратив змогу опиратись іноземним імперіалістичним системам. Це був час, з точки зору ісламського суспільства, за який відбулись найбільш радикальні зміни не тільки за все XX ст., але й за всю історію ісламської цивілізації. Усі традиційні політичні концепції та інститути втратили практичну силу. Інститут Халіфату, що був символом єдності ісламського світу, був скасований, а ісламські закони та інститути вступили в фазу серйозної локалізації. Всі ісламські землі, за винятком Туреччини, Ірану та Афганістану, були колонізовані, але політичні інститути, які забезпечували справжню політичну та соціальну силу ісламу зникли в цих країнах.

В ідеологічній площині мусульманські спільноти, які втратили політичну підтримку та центральну роль, відстоювали іслам перед посиленням модерністських ідеологій, які намагалися витіснити релігії, тоді як в практичній сфері вони вирішили протистояти репресивним діям власних імперських урядів шляхом формування релігійних громад і груп (*sema'at*). Переважна більшість таких громадських структур, які були широко поширені в Єгипті, Пакистані та Туреччині породили відомі зараз ісламські рухи, що виникли в той період.

Третій період тривав з початку Другої світової війни до останньої чверті XX ст. і його характеризують такі події як: кіпрська війна, іранська революція та афганський джихад. Цей період ознаменувався появою численних мусульманських національних держав після колоніальних революцій, які відчували потребу в об'єднанні в рамках Організації центрального договору. Основні теоретичні дебати були зосереджені на характеристиці цих національних держав та місця ісламу в них, та саме в цей період дебати щодо ісламської держави витіснили дискусії щодо халіфату. Хоча головними практичними проблемами цього періоду були: невідповідність між самоідентифікацією громадян, які будували національну державу, із загальною ісламською ідентифікацією, яка будувалась століттями; конфлікти між новими національними державами та міжнародною системою; зусилля цих держав щодо створення політичного, військового та економічного життя в якості нових незалежних елементів міжнародної системи.

Події, які відокремили перший з вищеописаних періодів від другого, також стоять на розподілі між «Новим» і «Старим» Саїдом. Пошук теоретичних рішень та практичний політичний опір знайшли відображення в інтенсивних наукових та політичних працях «Старого» С. Нурсі протягом першого періоду. Він проводив активний пошук рішень, в яких соціальний аспект завжди стояв на першому місці. На це він витратив багато зусиль та був активним учасником усіх питань, пов'язаних з ісламським світом, особливо стосовно земель Османської імперії. Саме в роботах «Старого» Саїда можна знайти те, що філософ писав про загальну ситуацію в ісламському світі та його політичні та соціальні погляди. «Новий» Саїд із соціальної площини перейшов в індивідуальну. Данна філософська думка Бадіуззамана найшла відображення в таких його працях, як «Расале-і Нур» , «Слова», «Сяйво», «Посох Муси», та ін.

Основні праці, що відображають теоретичну та практичну боротьбу С. Нурсі за вказаний період, а також його політичні та соціальні погляди, це: *İki Mekteb-i Musibetin şehadetnamesi veya Divan-i Harb-i Örfi* (Відповідь двох шкіл нещастя або військовий суд), що містить виступи та праці періоду, що передував та відповідав Конституційній революції 1908 р., його захист під час судової справи після інциденту тридцять першого березня; *Münâzarat* (Дебати), що описує його розмови з племенами східних провінцій; *Hutbe-i Sâmiye* (Дамаська проповідь), проповідь у мечеті в Дамаску; *Sünûhat*, про події після повернення з полону, коли С. Нурсі був членом *Darül-Hikmetil'l-Islâmiye*.

Його порівняння між основними принципами західної та ісламської цивілізації явно виражали точку зору С. Нурсі щодо основних соціальних та політичних аспектів світоглядних уявлень, типових для цих цивілізацій.

«... Оскільки [західна цивілізація] ґрунтується на п'яти негативних принципах: вона використовує в якості точки опору силу, яка проявляється в агресії. Її мета і цілі – це прибуток та власні інтереси, через що кожен проштовхується вгору без стриманості. Її принцип в житті – це конфлікт, який виявляється у суперечках. Зв'язок між різними групами – це расизм та негативний націоналізм, який ґрунтується на пожиранні інших, та який проявляється в жажливих сутичках. Вона приваблює та сприяє похоті та пристрасті, задовольняє бажання та сприяє задоволенню примх. ... Цивілізація, яка живе за наказами шаріату Мухаммеда, розгорнеться після розпаду сучасної цивілізації. Вона встановлює позитивні принципи замість негативних принципів [західної цивілізації]: її підтримка – це істина, а не сила, що проявляється в якості справедливості та рівності. Її цілями є чесність та Божа насолода замість користі та інтересу до себе, що проявляється через любов та дружню конкуренцію. Її засоби для єднання – це зв'язки релігії, країни та класу замість расизму та націоналізму. Вони проявляються через щире братерство та

примирення, співробітництво лише для захисту від зовнішньої агресії. Принцип у житті – це взаємодопомога та співпраця, а не конфлікт, що проявляється у єдності та взаємній підтримці. Замість жадоби – керівництво, що є основою для прогресу людства та духовного вдосконалення. Він обмежує пристрасті, і замість полегшення основних бажань тіла, він задовольняє високі побажання духу».

Це порівняння, зроблене С. Нурсі, відображає нормативні характеристики класичної ісламської політичної думки. Виходячи з таких цінностей, як право, правосуддя та взаємодопомога, ця ідея була скоріше спрямована на визначення цінностей, необхідних для підтримки соціальної стабільності та порядку, ніж для аналізу соціальних змін. Ідея сфери справедливості, яка обговорювалась такими мислителями, як Ібн Халдун і Турсун Бег і стала спільною політичною цінністю майже для всіх ісламських суспільств. Вона цілком відрізнялася від традиції західної думки, що базувалася на конкуренції та міжкласовому конфлікті і була спрямована саме на аналіз соціальних змін. З цим порівнянням С. Нурсі висуває ісламську традицію в якості моделі, що могла б відродитись перед лицем західної цивілізаційної системи, основою якої виступають сила та конфлікти. Слід відзначити також включення до цієї традиційної схеми таких чинників, як батьківщина (*vatan*) і клас. Цим С. Нурсі намагався включити до сукупності основних ісламських цінностей дві фундаментальні концепції націоналістичних та соціалістичних ідеологій того часу, щоб збалансувати руйнівні та дисперсійні характеристики цих ідеологій.

Іншим важливим чинником, який відрізняв С. Нурсі від інших мислителів того періоду було те, що в питанні подальших відносин із західною цивілізацією, він притримувався ідей неминучої культурної перемоги ісламу. С. Нурсі був оптимістом, незважаючи на негативну атмосферу того часу, в якому він жив. Уривок під назвою *Rüya'da Bir Nitabe* (Звернення до мрії), який він написав у 1919 р., коли

майже всі землі Османської імперії були захоплені іноземними окупантами, є одним з найяскравіших прикладів такого світогляду: «Ворожнеча Сходу гальмувала розвиток ісламу; вона зникла, адже так і мало бути. Ворожі дії Заходу були ефективною причиною для єдності ісламу та розвитку братерства, отже він має витримати».

Крім того, говорячи про перевагу ісламу над Заходом в питаннях віри, С. Нурсі завжди підкреслював свою надію щодо майбутнього. Він також говорив про велике значення недоліків ісламського світу та способи виправлення цих слабких сторін. На цьому етапі свого життя він розглядав не тільки проблеми віруючих, а й самого ісламу. Це чітко проілюстровано в його словах: «Я бачив, що іслам, який створив справжню цивілізацію, став істотно відсталим по відношенню до сучасної цивілізації, ніби іслам був ображений нашою поганою поведінкою та залишився в минулому».

«Старий» Саїд дивився на світ ісламу як на «безладну палату депутатів або засідання ради, де порядок був зіпсований», і намагався різними способами вказати на хвороби, які спричинили відставання ісламського світу. Іноді він вказував на аморальність, яка в той час панувала в суспільстві, а іноді приписував їх помилковим поглядам еліти ісламського світу. У Дамаській проповіді він вказав на шість вад, що спіткали мусульманське суспільство:

Перша – виникнення відчаю і безнадії в соціальному житті; друга – смерть правдивості в суспільно-політичному житті; третя – любов до ворожості; четверта – незнання світлих зв'язків, що об'єднують людей віри один з одним; п'ята – деспотизм, що поширюється подібно різним заразним хворобам; шоста – витрачання старанності заради особистої вигоди.

У своїх промовах він також говорив про хибність уявлень мусульманських еліт та взагалі всього мусульманського суспільства, їх відхід від шаріату: «Свобода, справедливість та рівність початкового періоду ісламу, відомого як Ера

Блаженства, є вирішальним доказом того, що Прославлений шаріат включає в себе рівність, справедливість та справжню свободу у своїх відносинах та вимогах Імам Умар, Імам Алі, і роботи Салахаддіна Аюбі є явним доказом цього твердження. Тому я категорично заявляю: наші недоліки та занепад до теперішнього часу є результатом чотирьох причин: недотримання таїнств Прославленого шаріату; довільне та помилкове тлумачення деяких сикофантів; недоречний фанатизм неосвічених вчених, або обізнаних невігласів; через нещастя і поганий вибір, відмову від чеснот Європи, які важко набути, імітуючи, наче папуги або діти, гріхи та вади цивілізації, які задовольняють лише базові потреби людини. Саме від цього походить такий поганий результат». Останні слова не тільки зберегли актуальність за більш ніж сто років, а розширили ареал свого застосування. Можна з впевненістю застосувати їх до сучасного українського суспільства, адже зараз ми маємо майже ті ж самі проблеми.

С. Нурсі зміг придумати ліки від цих криз. Його концепція нагадує кола на воді, які розходяться від точки, в яку кинули камінь. Точкою є особистість, а поверхня, по якій рухаються коливання, це навколишній світ. Те, що він найбільше підкреслював на індивідуальному рівні, було зміцнення впевненості особистості через психологічне оновлення. У час глибокої кризи та поразок для ісламського світу, у всіх своїх творах та промовах С. Нурсі рекомендував не втрачати надію перед лицем відчаю. Звичайно, під час кризових явищ найважливішим психологічним фактором, який підтримує суспільство на ногах та змушує людей боротись за майбутнє, є почуття впевненості у собі. Щоб запобігти втраті цієї психологічної опори, С. Нурсі впливав на слухачів, використовуючи основи віри, природні події, а іноді й прогнози на майбутнє. Оскільки виступав він найчастіше перед жителями віддалених міст, то і понятійний апарат використовував найбільш близький до цих людей. Він наводив природні події як приклад того, що все змінюється на краще,

намагався зберегти надію мусульманських мас на майбутнє, наводячи аналогії із змінами у природі, які кожен день могли спостерігати звичайні люди.

Він наголошував на надії та впевненості у майбутньому, доказував що навіть лиха наслідків Першої світової війни стануть успіхами та доказами ісламської єдності: «Оскільки біди не є чистим злом, іноді вони можуть бути присутні навіть у щасті, в той час як у декого щастя стає наслідком пережитого лиха. Ця катастрофа, з якою зіткнулася ця ісламська держава, яка з перших днів свого заснування була носієм Халіфату, мусила підтримувати Слово Боже і боротись за незалежність ісламу, стане тим нещастям, завдяки якому з'явиться майбутнє щастя та процвітання ісламського світу. Адже саме не нещастя так прискорило згуртування ісламських народів. Поки ми страждаємо, світ ісламу плаче. Хоча, якщо ми помremo, двадцять з нас помре, але триста буде піднято до життя. Ми живемо у віці чудес. Є такі серед нас, хто повернувся до життя після того, як був мертвим протягом двох-трьох років. З цією поразкою ми втратили тимчасове, негайне щастя, але нас чекає майбутнє довгострокове щастя. Той, хто обміняє незначне, мінливе і обмежене сьогодення на велике майбутнє, стане переможцем».

Як вже зазначалось вище, він закликав мусульман не піддаватись відчаю через скрутне сьогодення, а сміливо та рішуче діяти вже зараз, щоб отримати гарне майбутнє. Відчай і недбалість С. Нурсі називав головною перешкодою прогресу, залишками деспотизму. Суспільству треба було їх позбутися, щоб йти вперед та подолати гніт Заходу. Вороже ставлення до Європи в період «Старого» Нурсі обумовлювалось посиленням економічного та політичного гніту на Османську імперію з боку Заходу та післявоєнною окупацією майже всіх територій держави іноземними військами. Також, спроби європейців розділити Османську імперію на маленькі частини не сховались від погляду С. Нурсі. А оскільки він був активним прихильником мусульманської єдності, подібний варіант майбутнього імперії його зовсім не влаштовував.

Те, як С. Нурсі бачив супротив бідам імперії, чудово ілюструють такі його слова: «Єдине, що нас об'єднує – це єдинобожність, наша клятва та обіцянка – це віра. Оскільки ми єдинобожники, то ми єдині. Кожен, хто повірив, несе обов'язок піднесення Слова Аллаха. У цей час найбільше засіб для цього – матеріальний прогрес, тому, що іноземці пригнічують нас за допомогою науки і промисловості. Ми ж за допомогою науки і виробництва будемо боротися проти жажливих ворогів «піднесення Слова Всевишнього» – проти невігластва, убогості і розбіжностей. Ну, а зовнішній джихад ми доручимо алмазним мечам твердих аргументів Блискучого Шаріату, бо цивілізованих людей можна перемогти переконанням, а не примусом, як дикунів, які не розуміють слів. Ми – патріоти дружелюбності, на ворожнечу у нас часу немає!...» (Перекладацька група..., 2017: 55). Якщо деякі висловлювання С. Нурсі можна трактувати по-різному, особливо якщо лише поверхнево їх оглянути, то данні слова не дозволяють інших трактовок. А саме підтверджують, що він розумів деструктивність військового реваншизму та наполягав на перенесенні джихаду, та й взагалі будь-якого суперництва на міжнародній арені, у площину науки та культури.

Основоположним елементом в системі думки С. Нурсі, що являв собою зв'язок між індивідом та суспільством, була ідея свободи, яка показує психологічні зміни суспільства та рівень довіри до влади завдяки участі широких мас населення у соціальних та політичних процесах в країні. У період «Нового» Саїда він назвав це «моєю свободою, якою я найбільше потребую, і яка є найважливішим принципом у моєму житті», та: «Я можу жити без хліба, але я не можу жити без свободи». Кажучи: «Істинний віруючий є воістину вільним. Той, хто є рабом та слугою Творця світу, не дозволить принижати себе перед його створіннями. Тобто, свобода збільшується пропорційно із зміцненням віри» (Перекладацька група..., 2017. с. 86.), він вказує на те, що встановив прямий зв'язок між вірою та свободою, що свобода в справжньому

сенсі набуває своєї цінності через розуміння культурних здобутків нації, її віри та минулого.

Основою політичних поглядів С. Нурсі та розуміння участі особистості в політичному житті країни було поєднання віри, свободи та права: «Для того, хто є переконаним слугою Государя всесвіту, не неможливо принижати себе перед іншими, не можна піддаватись їх деспотизму та гнобленню. Його гідність і мужність, що є результатом його віри, не допускають цього, так само як співчуття, яке є результатом його впевненості, не дозволяє йому боротися з свободою та правами інших людей. Так, істинний слуга царя не змириться із свавіллям пастуха, але й сам не принизиться до того щоб тиранізувати негідників. Це означає, що якщо віра людина досконала, свобода також сягне цього рівня ... Іншими словами, якщо людина добре зрозуміла настанови своєї віри, то вона не буде їх порушувати». Тобто, С. Нурсі крізь призму ісламу показував людям основний сучасний принцип свободи та демократії – моя свобода закінчується там, де починається свобода іншої людини.

Найефективнішим чинником, що перешкоджав деспотизму та свавіллю С. Нурсі вважав саме зв'язок між свободою та вірою, і саме тому він підтримував рух за конституціоналізм: «Я був дуже засмучений, оскільки саме через наше незнання та фанатизм Європа вважала, що шаріат сприяє деспотії. Тому, я аплодував конституціоналізму більше, ніж будь-хто, в ім'я шаріату, щоб довести їх помилку».

Закликавши прихильників конституціоналізму залишатися в межах законів шаріату, С. Нурсі оголосив подібні застереження під час звернення до депутатів в мечеті Аїя Софія: «Поміркуйте про конституціоналізм під егідою шаріату, щоб новий, прихований, нерелігійний деспотизм не запламував його своєю брудною рукою, зробивши щитом своєї ненависті. Обмежте свободу поведінки шаріатом, бо якщо простий народ отримає необмежену свободу та стане цілком та беззастережно вільним, люди стають розпусними та неслухняними» (Nursi S.

Risale..., 2020: 678). С. Нурсі розумів, що здобуття свободи неможливе серед неосвіченого населення. Люди, що сотні років жили при монархічній системі, яка використовувала релігію як один важелів впливу на населення, не можуть нормально скористатись плодами отриманої свободи. Без нормальної освіти та розуміння власних прав та обов'язків щойно отримана свобода ризикувала змінитись новим деспотизмом. Історія XX ст. повністю підтвердила правдивість роздумів С. Нурсі. Зазначений перебіг подій актуальний не тільки для Туреччини I пол. XX ст., а й для пострадянських країн. Адже в переважній більшості із них влада опинилась в руках одного незмінного деспота, який тільки грає в демократію. Такий розвиток подій якраз показує ту незрілість суспільства, про яку говорив С. Нурсі.

Інший важливий принцип, який лежав в основі політичних поглядів С. Нурсі, був пов'язаний з питанням ідентичності. Кожен з рухів – оттоманізм, ісламізм та тюркізм, що виникли під кінець періоду Османської імперії, ідентифікував себе по різному. Після повстань немусульманських меншин на Балканах, османізм значною мірою втратив силу. Основні відмінності на початку двадцятого століття були між релігійною ідентичністю, заснованою на ідеї ісламізму та національною ідентичністю, заснованою на тюркізмі та інших націоналістичних течіях. С. Нурсі спостерігав розкольніцький вплив націоналістичних течій та, з одного боку, намагався встановити гармонію та ієрархію між ними, а з іншого – підтримував різними способами ті течії, що служили ідеалам ісламу, розглядаючи їх як частини ісламської нації, що об'єднуються.

У проповіді в Дамаску С. Нурсі також підкреслив об'єднуючу силу ісламської державності перед обличчям тієї ворожнечі, яке намагалися сіяти між турками та арабами: «Свобода у відповідності з шаріатом та консультація, запропонована шаріатом, продемонстрували суверенітет нашої справжньої державності. Основою і духом нашої справжньої

національності є іслам. Оскільки вони несли стандарт Османського халіфату та турецької армії в ім'я цієї нації, два справжні брати – араби та турки схожі на стіни та цитадель національності ісламу, та є вартовими цієї священної цитаделі. Таким чином, через зв'язок цієї священної державності всі люди ісламу стають як єдине плем'я. Як і члени племені, народи та групи ісламу пов'язані один з одним через ісламське братство».

Верховенство ісламу та його роль в якості об'єднуючого фактора також є важливою відмінністю між західним та східним суспільствами. В основі перших лежить національна ідентичність, в той час як у східних суспільств релігія та національні утворення становлять нерозривне ціле. Відповідь С. Нурсі на питання про релігійні та націоналістичні рухи під час розмови з султаном Решадом, дуже лаконічно висвітлює його ставлення до цього питання: «В нашій країні мусульманська релігія та державність об'єднані, хоча між ними існує теоретична, очевидна і побічна відмінність. Дійсно, релігія – це життя і дух нації. Коли вони розглядаються як різні та відокремлені один від одного, релігійне завзяття охоплює як звичайних людей, так і панівні класи, тоді як національне завзяття відчувається однією людиною з сотні, тобто людиною, яка готова жертвувати своїми особистими інтересами заради нації. Оскільки це так, релігійне завзяття повинно бути основою щодо прав усіх людей, тоді як національне завзяття має служити державі та бути її фортецею. Це особливо так, оскільки ми, люди Сходу, не схожі на людей Заходу: наше серце керується почуттям релігії. Той факт, що на Схід Господнє провидіння послало більшість пророків, вказує, що лише відчуття релігії пробудить Схід і спонукатиме його до прогресу. Переконливим аргументом для цього є епоха Пророка Мухаммеда та тих, хто пішов за ним. ... Релігійне завзяття та ісламська державність повністю злиті в турків та арабів, і тепер вони не можуть бути розділені. Ісламське завзяття – це світлий ланцюг, який є найсильнішим та найнадійнішим, створеним не

в цьому світі. Це підтримка, яка є твердою та впевненою, і вона не підведе. Це неприступна фортеця, яку не можна знести» (Nursi, 1994: 59-60.). Таке відношення С. Нурсі до націоналізму та релігії ґрунтувалось перш за все на його походженні. Адже він виріс у курдському середовищі, на задвірках імперії. Хоча С. Нурсі і оволодів великою кількістю знань та літератури, те, що більшу частину свого життя він провів у проповідях в не найрозвинутіших містах країни, наклало певний відбиток на його образі мислення. Велику роль у становленні відношення С. Нурсі до націоналізму зіграли впливи західних інтервентів, які свого часу підігрівали сепаратистські настрої в державі, апелюючи до національних відмінностей. Це зумовило різко негативне ставлення С. Нурсі до будь-яких проявів національного сепаратизму. Він ні в якому разі не хотів бачити розвалу Османської імперії та можливих війн між мусульманськими країнами. Тому в якості головного об'єднуючого фактору для всіх земель імперії він бачив саме мусульманську віру.

Але націоналізм відіграв велику роль у розвитку суспільства у XX ст., і забувати про нього не можна було. Тому С. Нурсі неодноразово торкався цієї теми у своїх виступах: «Крім того, в націоналізмі відчувається хвилювання душі, безтурботне задоволення, жахлива сила. Тому ті, хто зайнятий соціальним життям в цей час, не можуть відмовитися від ідеї націоналізму. Проте, є два види націоналізму. Один є негативним, непривабливим та шкідливим. Він живиться пожиранням інших, зберігається через ворожість до інших людей та усвідомлює, що чинить. ... Позитивний націоналізм виникає з внутрішньої потреби суспільного життя та є причиною взаємодопомоги та солідарності. Це забезпечує корисну силу, це засіб для подальшого зміцнення ісламського суспільства. Ця ідея позитивного націоналізму повинна служити ісламу, вона повинна бути її цитаделлю та зброєю» (Nursi, 1994: 380-383). Так і було, адже саме сподівання патріотично налаштованих курдів покращити становище свого

народу в рамках Туреччини привело багатьох із них до лав армії М. Кемаля, яка врешті решт звільнила Туреччину від окупантів. Як потім обійшлися із політично активними представниками етнічних меншин це вже інша історія.

В своїй промові до турків, як до найбільш чисельного народу в Османській імперії, С. Нурсі казав: «Будучи найбільш численним з ісламських народів, там, де в усьому світі існують турки, вони є мусульманами. Вони не поділяються на мусульман і немусульман, як інші народи. Де б не були турки, вони мусульмани. Турки, які покинули іслам або які не є мусульманами, також більше не є турецькими. Як угорці. Навіть серед малих народів є і мусульмани, і немусульмани. О мій турецький брат! Ви пильно спостерігаєте! Ваша державність злита з ісламом та не може бути відокремлена від нього. Якщо ви відокремите їх, вам кінець!» (Nursi S. *Flashes*, 2020: 38-39). Ці слова показують сподівання С. Нурсі щодо турецького народу як до провідника ісламу, адже саме вони заснували Османську імперію. Судячи з філософських поглядів С. Нурсі щодо циклічності світу, це було достатнім аргументом на користь місії турецького народу як об'єднувачів мусульманського світу. Тим сильнішим було обурення С. Нурсі щодо секуляризаційної політики Ататюрка та повного відділення релігії від держави. Про результат судити важко, але складність процесу була дуже великою. Також це дозволило деяким політикам використовувати реваншистські настрої широких мас населення, обурених заборонаю релігії, у власних цілях. Іншою стороною медалі стало звинувачення неугодних режиму людей в реакційності та використанні релігії в політичних цілях, що дозволяло офіційно позбуватись від тих, кого звинуватили. Майже відразу після обрання М. Кемаля на пост голови держави С. Нурсі зрозумів, що буде далі і пішов у добровільне відлюдництво, адже за любую публічну промову його могли не просто заарештувати разом із послідовниками, а й навіть розстріляти.

В якості об'єднуючого фактору для суспільства С. Нурсі також виділяв армію. Він казав: «Військові – це центр. Народу і суспільству потрібно слідувати за ними. Інші суспільства служать для того, щоб удостоїти народ дружби і братерства, як у військових» (Перекладацька група..., 2017: 64). Такий погляд на армію був досить типовим для тих, хто пройшов I Світову війну. Більшість ідейних реформаторів початку та середини XX ст. бачили в армії приклад того, як має бути побудована держава. Принципи братерської взаємодопомоги, розподілення завдань та їх виконання кожною людиною, наче в механізмі, чудово доповнювали ідеї суспільства, побудованого на мусульманських цінностях, яким С. Нурсі хотів бачити Туреччину.

Щоб полегшити перехід до нових реалій, С. Нурсі також намагався створити нову мережу політичних комунікацій, яка базувалася б на консультаціях в рамках принципів шаріату та конституціоналізму, на основі реформованого халіфату та кабінету Шайх аль-Ісламу. За його словами, свобода, обмежена шаріатом, була передумовою інституту консультацій, основою мережі політичних комунікацій.

С. Нурсі пішов далі, ніж ісламська політична думка класичного періоду в питанні волевиявлення народу та надання людям справжньої влади. Для того, щоб громадяни приймали якомога більше участі у політичних та соціальних процесах, С. Нурсі було внесено ряд нових елементів. Серед них – такі питання, як перехід від індивідуального політичного володарювання халіфів до влади, яка б поширювався на всі верстви суспільства. Також він розглядав шляхи зміни класичного ставлення до немусульманського населення як до людей другого сорту. С. Нурсі прагнув, щоб їх розглядали як громадян та надавали рівні права в механізмі волевиявлення. Окрім підтримки ісламської єдності та політичного волевиявлення мусульман, С. Нурсі вважав можливим з точки зору шаріату, що немусульмани можуть брати участь у політиці

та бути обраними в урядові установи. Найважливішим нововведенням є його ідея, що функціонування політичного механізму – це мистецтво або механізм, що не пов'язаний із вірою, та що в політиці слід враховувати думки немусульман.

Цей підхід заснований на тому, що «сферу віри не слід плутати зі сферою [соціальних] відносин» (Nursi S. *Flashes*, 2020: 34.) та підтверджував, що поняття громадянства, розвиток якого було зроблено в останніх десятиліттях османського періоду, відповідав шариату. У зв'язку із вищесказаним, цей новий підхід розглядав уряд як місце служби та призводив до переходу від ідеї про те, що влада є кінцем, до того що влада це засіб. С. Нурсі стверджував, що немає нічого, що заважало б немусульманам стати губернаторами провінцій або міст або каймаками – посадовими особами менших адміністративних округів, бо: «Конституціоналізм – це влада народу. Уряд є слугою. Якщо конституціоналізм дійсно [застосовується], губернатори та каймаки є не правителями, а платними слугами. Немусульмани не можуть бути правителями, але вони можуть бути слугами».

Отже, С. Нурсі чудово показував, як старі закони та культурні надбання можуть змінюватись під впливом різних чинників. Він бачив майбутнє Туреччини, та й взагалі всього ісламського світу в слідуванні давнім законам шариату. Але не в сліпому, нерозумному та навіть шкідливому повторюванні старих заповітів, а у вниканні у суть цих настанов та зміні їх відповідно до вимог часу. Його ідеї були дуже популярні серед улемів та імамів Османської імперії, але серед населення в роки активної суспільно-політичної діяльності вони сильно не розповсюдились. В ті роки С. Нурсі був відомим тільки у столиці та Анатолії. На це було багато причин, починаючи від того що багато років він навчався, та закінчуючи не великим розповсюдженням друкованих видань в більшості регіонів імперії.

Висновки. З'ясовано, що великий вплив на формування характеру та особистості С. Нурсі справило місце його народження. Сувора місцевість та погане становище рідного краю зумовили подальший напрям роботи філософа. Вже після отримання початкової освіти С. Нурсі зрозумів, що система освіти потребує кардинальних змін. Ідея реформи освіти посідала в його діяльності провідну роль, разом із підтримкою конституціоналізму та боротьбою проти деспотизму. Досліджено вплив студентських рухів кінця XIX-початку XX ст. на державницькі та суспільно-політичні погляди філософа. Невдоволення владою та реформами Танзімату було найбільш поширене в студентській середі, а С. Нурсі належав саме до студентства. Із студентських рухів він в свою чергу почерпнув ідеї Н. Кемаля, вплив яких чітко прослідковуються в подальших роботах С. Нурсі. Активна суспільна діяльність допомогла С. Нурсі сформуванню власне бачення майбутнього країни та шлях до його здобуття. Всі сили він кинув на підтримку ісламської єдності та просвітницької діяльності. Бедіуззаман вірив у народ та іслам, як рушійну силу для майбутніх перетворень у державі.

Переломним моментом в житті С. Нурсі стала Перша світова війна. Військові дії показали стійкість його характеру та готовність пожертвувати всім заради держави. Навіть під вогнем супротивника С. Нурсі не забував про свої переконання та намагався врятувати якомога більше цивільних. Жорстокість війни та скрутне становище Османської імперії в повоєнні роки стали причиною переосмислення філософських та соціальних поглядів С. Нурсі. Турецькі дослідники називають це народженням «Нового Нурсі». Кардинальні зміни у світоглядних уявленнях С. Нурсі збігаються з часом заснування Першої Турецької республіки. За роки її існування Бадіуззамана спіткала важка доля. Сподівання С. Нурсі на заснування республіки, побудованої на засадах переосмисленої культури і традицій минулого, були зруйновані із початком політики секуляризації М. Кемаля. Принциповість С. Нурсі не

дозволила йому співпрацювати із атеїстично налаштованими політиками та закінчилась засланням та ув'язненням філософа. Перебуваючи за ґратами С. Нурсі написав Рісале-і Нур – свій головний релігійно-філософський твір. Після приходу демократичної партії до влади та зміни політичного курсу країни С. Нурсі неодноразово підтримував їх діяльність. За роки ув'язнення погляд С. Нурсі на Європейські країни кардинально змінився. Тісна співпраця Туреччини з Європою в середині ХХ ст. дозволили С. Нурсі побачити Європу в новому світлі та познайомитись із релігійною та людською сторонами Західного суспільства. С. Нурсі до останнього залишався із своїми послідовниками та проповідував ідеї гуманізму, просвітництва та демократії. Він бачив майбутнє Туреччини, та всього ісламського світу в слідуванні давнім законам шаріату. Але не того шаріату, який не змінювався протягом сторіч. Він наполягав на переосмисленні цих настанов та зміні їх відповідно до вимог часу.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Ahmad F. The making of modern Turkey. London: Routledge, 1993. 243 p.
2. Dale F. Eickelman Qur'anic Commentary, Public Space, and Religious Intellectuals in the Writings of Said Nursi. A Contemporary Approach to Understanding the Qur'an: The Example of Risale-i Nur. Materials of fourth International Symposium on Bediuzzaman Said Nursi. Istanbul: Sozler Publications A. S., 2000. P. 748-756.
3. Hocaoglu D. Islam and Modernity. A Contemporary Approach to Understanding the Qur'an: The Example of Risale-i Nur. Materials of fourth International Symposium on Bediuzzaman Said Nursi. Istanbul: Sozler Publications A. S., 2000. P. 771-789.
4. Ibrahim E. Debbagh Bediuzzaman Said Nursi's Views on the Theory of Knowledge. The reconstruction of Islamic thought in the twentieth century and Bediuzzaman Said Nursi. Materials of third International Symposium on Bediuzzaman Said Nursi. Istanbul: Sozler Publications A. S., 1997. P. 83-97.

5. Jacob M. Landau Radical politics in Modern Turkey. London: Routledge, 2016. 305 p.
6. Nursi S. Flashes. // US archive. 10 червня 2020. URL: <https://ia800501.us.archive.org/34/items/RisalaNur/TheFlashes.pdf>
7. Nursi S. Letters, 1928-1932. Nursipublishers, 1994. 583 p.
8. Nursi S. Risale-i Nur. // eRisale. 10 червня 2020. URL: <http://www.erisale.com/index.jsp?locale=en#content.en.201.29>
9. Özyürek E. Nostalgia for the Modern: State Secularism and Everyday Politics in Turkey. London: Duke University press, 2006. 227 p.
10. White J. Islamist Mobilization in Turkey: A Study in Vernacular Politics. Washington D.C.: University of Washington press, 2002. 289 p.
11. Перекладацька група «Nur» Бадіузаман Саїд Нурсі Історія життя. Стамбул: Sozler, 2017. 748 с.

REFERENCES

1. Ahmad, F. (1993). The making of modern Turkey. London: Routledge, 243.
2. Dale, F. (2000). Eickelman Qur'anic Commentary, Public Space, and Religious Intellectuals in the Writings of Said Nursi. A Contemporary Approach to Understanding the Qur'an: The Example of Risale-i Nur. Materials of fourth International Symposium on Bediuzzaman Said Nursi. Istanbul: Sozler Publications A. S. 748-756.
3. Hocaoglu, D. (2000). Islam and Modernity. A Contemporary Approach to Understanding the Qur'an: The Example of Risale-i Nur. Materials of fourth International Symposium on Bediuzzaman Said Nursi. Istanbul: Sozler Publications A. S. 771-789.
4. Ibrahim, E. (1997). Debbagh Bediuzzaman Said Nursi's Views on the Theory of Knowledge. The reconstruction of Islamic thought in the twentieth century and Bediuzzaman Said Nursi. Materials of third International Symposium on Bediuzzaman Said Nursi. Istanbul: Sozler Publications A. S. 83-97.
5. Jacob, M. (2016). Landau Radical politics in Modern Turkey. London: Routledge. 305.

6. Nursi, S. Flashes. // US archive. 10 червня 2020. Retrieved from:
<https://ia800501.us.archive.org/34/items/RisalaNur/TheFlashes.pdf>
7. Nursi, S. (1994). Letters, 1928-1932. Nursipublishers. 583.
8. Nursi, S. Risale-i Nur. // eRisale. 10 червня 2020. Retrieved from:
<http://www.erisale.com/index.jsp?locale=en#content.en.201.29>
9. Özyürek, E. (2006). Nostalgia for the Modern: State Secularism and Everyday Politics in Turkey. London: Duke University press. 227.
10. White, J. (2002). Islamist Mobilization in Turkey: A Study in Vernacular Politics. Washington D.C.: University of Washington press. 289.
11. Perekladac'ka grupa «Nur» Badiuzaman Saïd Nursi Istoriya zhittya (2017). Stambul: Sozler. 748.

АНОТАЦІЯ

С. Нурсі – відомий філософ та релігійний діяч I пол. XX ст. Його філософські та суспільно-політичні ідей були сформовані під впливом стагнації, внутрішніх та зовнішніх проблем Османської імперії, що доживала свої останні десятиріччя. С. Нурсі діяв в часи, коли могутня в минулому Османська імперія переживала гостру суспільну кризу. Перша Світова війна відкрила очі всього мусульманського світу на реальну могутність Європейської індустріальної машини. Логічно, що це викликало хвилю обурення старими порядками, намагання відійти від своїх споконвічних традицій. Але зараз ми чудово знаємо, що дивіз: «Весь мир насилья мы разрушим. До основанья, а затем. Мы наш, мы новый мир построим» не працює так, як хотіли б того радикальні реформатори. Пік суспільно-політичної активності Саїда Нурсі прийшовся на першу чверть XX ст., часи тріумфу народних сподівань на рішучі зміни в країні, які так і не відбулися. Згідно із власною філософією, навіть у часи тотальної бюрократії та погіршення становища у Османській імперії, він добився дозволу та коштів

на впровадження своїх освітянських ідей. Будучи дійсно мудрою людиною, Саїд Нурсі вважав, що від старих порядків не можна відходити, але треба змінювати їх відповідно до сучасних потреб суспільства.

Ключові слова: Туреччина, Саїд Нурсі, глобалізація, іслам, секуляризація, релігійна філософія.

АННОТАЦІЯ

С. Нурсі – известный философ и религиозный деятель I пол. XX в. Его философские и общественно-политические идеи были сформированы под влиянием стагнации, внутренних и внешних проблем Османской империи, которая доживала свои последние десятилетия. С. Нурсі действовал во времена, когда могущественная в прошлом Османская империя переживала острый общественный кризис. Первая Мировая война открыла глаза всего мусульманского мира на реальную мощь Европейской индустриальной машины. Логично, что это вызвало волну возмущения старыми порядками, попытки отойти от своих исконных традиций. Но сейчас мы прекрасно знаем, что девиз: «Весь мир насилья мы разрушим. До основания, а затем. Мы наш, мы новый мир построим» не работает так, как хотели бы того радикальные реформаторы. Пик общественно-политической активности Саида Нурсі пришелся на первую четверть XX в., Времена триумфа народных надежд на решительные изменения в стране, которые так и не состоялись. Согласно собственной философией, даже во времена тотальной бюрократии и ухудшение положения в Османской империи, он добился разрешения и средства на внедрение своих образовательных идей. Будучи действительно мудрым человеком, Саид Нурсі считал, что от старых порядков нельзя отходить, но надо менять их в соответствии с современными потребностями общества.

Ключевые слова: Турция, Саид Нурсі, глобализация, ислам, секуляризация, религиозная философия.